

MARCEL SCHWOB

Kujuteldavad elud

Prantsuse keelest tõlkinud Malle Talvet

Tõlgitud väljaandest:

Marcel Schwob

Vies imaginaires

Présentation, notes, chronologie et bibliographie

par Jean-Pierre Bertrand et Gérard Purnelle

Éditions Flammarion, Pariis, 2004

Toimetanud Triinu Tamm

Korrektuuri lugenud Lauri Eesmaa

Kujundanud Maris Kaskmann

Antiigiteemaliste lugude ülelugemise eest täname Anne Lille.

© Tõlge ja märkused. Malle Talvet ja Loomingu Raamatukogu, 2023

© Saatesõna. Tiit Aleksejev ja Loomingu Raamatukogu, 2023

© Kaanefoto. Paul Boyer, 1902. Vikipeedia

Kolleegium

Toomas Haug, Tiit Hennoste, Maarja Kangro, Lauri Kitsnik, Hasso Krull,

Maria-Kristiina Lotman, Ilona Martson, Mati Sirkel, Elle-Mari Talivee,

Marek Tamm, Jaak Tomberg, Udo Uibo

Toimetus

Harju 1, 10146 Tallinn

Tel: 627 6425

E-post: LR@loominguraamatukogu.ee

Trükkinud Tallinna Raamatutrükikoda

ISSN 1406-0515

ISBN 978-9916-713-39-6 (trükis)

ISBN 978-9916-713-40-2 (epub)

EESSÕNA

Ajalooteadus ei anna meile üksikisikute asjus täit selgust. Ta heidab valgust ainult nendele punktidele, kus puutuvad kokku isik ja üldsusele teadaolevad teod. Ta ütleb meile, et Napoleoni kimbutasid Waterloo päeval tervisehädad, et Newtoni ülivilgast mõttetegevust tuleb selektada tema äärmiselt vaoshoitud temperamendiga, et Aleksander oli Kleitost tappes purjus ja et mõne Louis XIV otsuse põhjuseks võis olla tema fistul. Pascal arutleb selle üle, kui Kleopatra nina olnuks lühem, ja liivatera üle Cromwelli kuseteedes. Kõigil neil isikutesse puutuvatel faktidel on väärtust ainult sellepärast, et need on sündmusi kas mõjutanud või oleksid võinud nende kulgu muuta. Need on kas tõelised või võimalikud põhjused. Need tuleb jätta õpetlastele.

Kunst on üldiste arusaamade vastand, ta kirjeldab üksnes isikupärast, taotleb vaid ainukordsust. Ta ei liigita; ta kaotab liigivahed. Meile võib ju olla huvitav teada, et meie üldised arusaamad sarnanevad nendega, mis käibivad planeedil Marss, ja et kolm lõikuvat sirgjoont moodustavad kolmnurga kõikides universumi punktides. Ent vaadake puulehte, selle kapriisseid roodusid, varjust ja päikesest saadud erinevaid värvitoone, langenud vihmapiisast paisunud kobrutust, putuka astla torkekohta, tillukese teo hõbedast jälge, sügist märkivat esimest surmahõngulist kullatist; otsige kõikidest maailma laiadest laantest üles teine täpselt samasugune leht – kas saate hakkama? Kroonlehe kile, raku kiud, veresoone looge, kirglikud harjumused ja karakteri käänakud ei allu teadusele.

Nii juhtubki, et kui kellelgi oli kõver nina, üks silm kõrgemal kui teine, käsivarreliiges sõlmiline, kui tal oli kombeks süüa mingil kindlal kellaajal kanafileed, kui ta eelistas Malvoisie'd või Château-Margaux'd, siis teist temasugust maailmas ei leia. Niisamuti nagu Sokrates, oleks Thales võinud öelda γνῶθι σεαυτόν¹, ent ta ei oleks vanglas enne surmaputke joomist endal samamoodi säärt kratsinud. Suurmeeste mõtted

¹ Tunne iseennast (kreeka k). – Siin ja edaspidi tõlkija märkused. Vt ka tõlkija kommentaarid lk 86–94.

on inimkonna ühine pärand: neile endile jäävad tegelikult vaid nende veidrused. Raamat, mis kirjeldaks mõnd inimest kõigi tema anomaa-liatega, oleks samasugune kunstiteos nagu jaapani gravüür, millele on igaveseks vaatamiseks jäädvustatud tilluke tõuk, keda nähti kord ühe päeva ühel imetabasel tunnil.

Ajalooramatud jäävad nendes asjades tummaks. Pealtnägijate edasi antud toormaterjalide kogumis ei leidu omanäolisi ja kordumatuid killukesid kuigi palju. Antiikbiograafid on nendega eriti kitsid. Kuna nad pidasid väärtuslikuks üksnes avalikku elu või kirjasõna, jäädvustasid nad meie jaoks suurmeeste elust nende kõned ja nende raamatute pealkirjad. Meie rõõmuks on Aristophanes ise meile teatanud, et oli kiilakas, ja kui Sokratese nösunina poleks andnud ainet kirjanduslikeks võrdlusteks, kui tema komme käia paljajalu poleks olnud osa tema keha põlgavast filosoofiast, poleks meil tema kohta säilinud muud kui kõlblusalased küsimusepüstitused. Suetoniuse klatšijutud on paljas õel sulesõda. Plutarchose anne tegi temast vahel kunstniku; ent ta ei osanud mõista oma kunsti olemust, sest ta kujutas ette „paralleele“ – just nagu saaksid kaks inimest, kelle igat üksikasja hoolikalt kirjeldatakse, olla sarnased! Meil polegi abiks võtta muud kui Athenaios, Aulus Gellius, skoliastid ja Diogenes Laertios, kes arvas, et on koostanud omalaadse filosoofia ajaloo.

Uusajal arenes indiviiditunnetus jõudsalt. Boswelli looming oleks täiuslik, kui ta poleks pidanud vajalikuks tsiteerida Johnsoni kirjavahe-tust ja teha kõrvalepõikeid tema raamatutesse. Suuremat rahuldust pakuvad Aubrey „Väljapaistvate isikute elud“. Aubrey'l kahtlemata oli biograafi vaistu. Kui kahju, et selle suurepärase antikvaari stiil ei ole tema kontseptsiooni kõrgusel! Tema raamat võinuks arukatele vaimu-dele pakkuda meelelahutust igavesti. Aubrey ei tundnud kunagi vaja-dust isikupäraseid üksikasju ja üldisi arusaamasid suhestada. Temale piisas, kui teised olid talle huvi pakkuvad inimesed kuulsuste hulka juba kirja pannud. Enamjaolt ei saagi me teada, kas tegu on matemaatiku, riigimehe, luuletaja või kellassepaga. Igaühel neist on aga oma ainu-laadne joon, mis teda igaveseks kõikidest teistest inimestest eristab.

Kunstnik Hokusai lootis, et kui ta saab saja kümne aastaseks, jõuab ta oma kunstis ideaalini. Siis, ütles ta, saab tema pintslil all elavaks iga punkt ja iga joon. Elava all tuleb mõista isikupärast. Punktid ja jooned on ülimalt sarnased: geomeetria põhineb sellel postulaadil.

Hokusai meelest tähendas täiuslik kunst, et kõik on ülimalt eriline. Samamoodi oleks biograafi ideaal eritleda lõpmatuseni kahe enam-vähem sama metafüüsika leiutanud filosoofi vaatenurki. Aubrey, keda paeluvad ainuüksi inimesed, ei saavutagi sellepärast täiuslikkust, et ei suuda seda, mida taotleb Hokusai: et imetabase muundumise teel saaks sarnasest eriline. Ent Aubrey ei elanud ka saja kümne aastaseks. Teda tuleb siiski kõrgelt hinnata, ja ta andis endale ka ise oma raamatu puudustest aru. „Mulle meenub,“ kirjutab ta saatesõnas Anthony Woodi teosele, „üks kindral Lamberti ütlus – *that the best of men are but men at the best*² –, mille kohta leiategi siinses rohmakas ja tõtakas kogumikus mitmesuguseid näiteid. Pealegi ei tohiks neid saladusi päevavalgele tuua enne kui umbes kolmekümne aasta pärast. Oleks tõesti sobiv, kui autor ja tema tegelased oleksid enne (astelpihlakate kombel) ära kõdunenud.“

Aubrey kunsti algeid võib leida juba tema eelkäijate juures. Näiteks Diogenes Laertios teeb meile teatavaks, et Aristoteles kandis kõhu peal sooja õliga täidetud nahklähkrit ja et tema majast leiti pärast tema surma hulganisti savivaase. Mida Artistoteles kõigi nende nõudega tegi, me teada ei saa. Ja see saladus on niisama meeldiv kui need oletused, mida jätab meid tegema Boswell, et milleks küll võis Johnson tarvitada kuivanud apelsinikoori, mida tal oli kombeks taskus kanda. Diogenes Laertios tõuseb siin üsnagi ainulaadse Boswelli kõrgusse. Need on aga vaid üksikud rõõmud. Samas kui Aubrey kingib neid meile igal real. „Milton,“ kirjutab ta, „hääldas *r*-tähte väga tugevalt.“ Spenser „oli väikest kasvu mees, kandis lühikesi juukseid, väikest kraed ja väikeseid mansette“. Barclay „elas Inglismaal mingil ajal *tempore R. Jacobi*³. Ta oli siis vana mees, valge habemega, ja kandis sulega kübarat, mis ärritas mõningaid rangeid inimesi“. Erasmus „ei armastanud kala, kuigi oli sündinud kalurite linnas“. Baconist niipalju, et „mitte üks tema teenijatest ei söandanud tema ette ilmuda, kui saapad polnud Hispaania parfüümiga lõhnastatud; sest ta haistis otsekohe vasikanaha lõhna, mis oli talle vastumeelne“. Doktor Fulleril „käis peas nii kõva mõtetöö, et enne õhtusööki kõndides ja mõtiskledes sõi ta ära kahe-*sou*’se saia, ilma et oleks ise seda märganudki“. Sir William Davenanti kohta teeb ta sellise ääremärkuse: „Ma olin tema matusel; tal oli pähklipuust

2 Parimadki mehed on parimalgi juhul üksnes mehed (inglise k).

3 Kuningas Jamesi valitsusajal (ladina k).

kirst. Sir John Denham kinnitas, et see on kõige ilusam kirst, mida ta näinud on.“ Ben Johnsoni asjus kirjutas ta nii: „Ma kuulsin, kui härra Lacyle, näitlejale, öeldi, et tal on kombeks kanda mantlit, mis on nagu kutsaritel, kaenla alt lahti.“ William Prynne'i juures rabab teda see: „Tema töötamise viis oli järgmine. Ta pani pähe teravatipulise torumütsi, mis ulatus tal paar-kolm tolli üle silmade ja oli lambivarju eest, et silmi valguse eest kaitsta, ja umbes iga kolme tunni järel pidi teenija talle tooma vaimu kosutuseks leiba ja toobi õlut; nõnda ta töötas, jõi ja mälus leiba ja nii kuni pimedani välja, mil ta sõi tubli õhtusöögi.“ Hobbesil „läks vanaduses pea täiesti kiilaks; ometi oli tal kombeks oma kodus töötada paljapäi; ta ütles, et tal ei hakka kunagi külm, kuid et kõige tüütum on peletada kärbsed, et need tema paljale pealaele ei istuks“. Ta ei räägi meile midagi John Harringtoni „Oceanast“, jutustab meile aga, et autor „saadeti a. D. 1660 Toweri vanglasse, kus teda kinni hoiti, ja siis Portsey kindlusse. Tema viibimine neis vanglates (sest ta oli kõrgelennuline ja tulipäine aadlimees) põhjustaski tema deliiriumi ehk hullust, mis ei olnud vägivaldne – sest ta vestles üpris mõistlikult ja tema seltsis oli üsna meeldiv; tal tekkis aga luul, et tema higi muutub kärbesteks ja vahel mesilasteks, *ad cetera sobrius*⁴; ja ta laskis ehitada härra Harti aeda (St. Jamesi pargi vastas) pöörleva puumajakese ja tegi seal oma katseid. Ta keeras maja päikese poole ja istus selle suunas; seejärel laskis ta tuua oma rebasesabad, et ära ajada ja maha lüüa kõik kärbsed ja mesilased, kes seal leidusid; siis pani ta aknaluugid kinni. Ta tegi seda katset aga ainult soojal aastaajal, nii et mõned kärbsed peitsid end pragudesse ja riidevoltidesse. Vahest, kui veerand tundi oli möödas, ajas soojus üks-kaks kärbest või rohkemgi peidust välja. Mispeale ta hüüatas: „Kas teil pole nüüd selgesti näha, et nad tulevad minu seest?““.

Meritoni kohta ütleb ta järgmist: „Tema õige nimi oli Head. Härra Bovey tundis teda hästi. Sündinud aastal..., oli ta Little Britainis raamatupoodnik. Ta oli elanud mustlaste hulgas. Kelmikad silmad andsid talle vallatu väljanägemise. Ta võis muunduda ükskõik kelleks. Läks paar-kolm korda pankrotti. Sai lõpuks, või lõpu poole, raamatupoodnikuks. Teenis elatist oma kritseldustega. Talle maksti 20 šillingit lehe pealt. Ta kirjutas mitu raamatut: „The English Rogue“, „The Art

4 Kõiges muus mõõdukas (ladina k).

of Wheedling“ jne. Ta uppus tormisel merel teel Plymouthisse 1676 aasta paiku, kui ta oli umbes viiekümneaastane.“

Lõpuks tuleks tsiteerida tema Descartes'i biograafiat:

Hr RENATUS DES CARTES.

*Nobilis Gallus, Perroni Dominus, summus Mathematicus et Philosophus, natus Turonum, pridie Calendas Apriles 1596. Denatus Holmiae, Calendis Februarii, 1650.*⁵ (Selline kiri leidub C. v. Daleni tehtud portree all.) Mismoodi ta veetis oma nooruses aega ja millise meetodi abil ta sai nii targaks, seda jutustab ta maailmale oma traktaadis pealkirjaga „Arutlus meetodist“. Jeesuse Selts uhkeldab, et nende ordul oli au teda harida. Ta elas mitu aastat Egmontis (Haagi lähedal), kus ta dateeris mitu oma raamatut. Ta oli liiga tark mees, et endale naist tülik스 kaela võtta, aga et ta oli mees, olid tal mehe soovid ja himud; niisiis pidas ta heast seisusest ilusat naist, keda ta armastas, ja kellelt ta sai mõned lapsed (minu teada kaks või kolm). Oleks väga üllatav, kui nad sellisest isast sündinuna poleks saanud head haridust. Ta oli niivõrd väljapaistvalt tark, et kõik õpetlased käisid tal külas ja paljud neist palusid tal näidata oma... mõõteriistu (tollel ajal oli matemaatikateadus tihedasti seotud mõõteriistade tundmisega). Seepeale tõmbas ta välja lauaaluse sahtlikese ja näitas neile kompassi, mille üks nool oli katki; ja joonlauaks kasutas ta pooleks murtud paberilehe.

On selge, et Aubrey tegi oma tööd täiesti teadlikult. Ärge arvake, et ta ei mõistnud Descartes'i või Hobbesi filosoofiliste ideede väärtust. Kuid mitte need ei pakkunud talle huvi. Ta ütleb meile väga kenasti, et oma meetodit esitles Descartes maailmale ise. Talle pole teadmata, et Harvey avastas vereringe, kuid ta paneb kirja hoopis selle, et too suurmees veetis oma unetud ööd särgiväel ringi jalutades, et tal oli vilets käekiri ja et Londoni kõige kuulsamad arstid poleks andnud tema retseptide eest poolt penni. Ta on kindel, et tegi meid Francis Baconi asjus targemaks, kui selgitas, et tal olid elavad, õrnad ja pähklipruunid

5 Prantsuse aadlik, Perroni isand, ülimalt väljapaistev matemaatik ja filosoof, ilmale tulnud Touraine'is 31. märtsil 1596. Ilmast lahkunud Stockholmis 1. veebruaril 1650. (Ladina k.) (Descartes'i surmapäevaks peetakse küll pigem 11. veebruari.)

silmad ja et need olid nagu rästikul. Aga ta ei ole nii suur kunstnik kui Holbein. Ta ei oska jäädvustada üksikisikut igaviku tarvis nii, et selle eriomased jooned ideaali taustal esile tuleksid. Ta paneb elama silma, nina, sääre ja oma modellide suukõverdused: kogu keha ta aga ellu äratada ei oska. Vana Hokusai taipas hästi, et tuleb suuta isikupärasena edasi anda seda, mis on kõige üldisem. Aubrey ei olnud nii läbinägelik. Kui Boswelli raamat piirduks kümne leheküljega, oleks see teretulnud meistriteos. Doktor Johnsoni talupojatarkus koosneb kõige labasematest käibetõdetest; ta väljendas neid aga kummalise ägedusega, mida Boswell oskas üles maalida, ja nii on sellel siin maailmas unikaalne väärtus. Ainult et see raskepärane kataloog sarnaneb doktori enda leksikonidega; sellest saaks terve „Scientia Johnsoniana“ koos indeksiga. Boswellil puudus esteetiline julgus teha valikuid.

Biograafi kunst seisneb just nimelt valikutes. Ta ei pea muretsema tõe pärast; ta peab looma kaosest inimese jooned. Leibniz ütleb, et Jumal lõi võimalikest maailmadest parima. Biograaf, nagu mõni alama astme jumal, oskab võimalike inimolendite hulgast valida välja selle, kes on ainukordne. Nii nagu Jumal ei eksinud headuses, nii ei tohi biograaf eksida kunstis. Vaist peab mõlemal olema laitmatu. Kannatlikud demiurgid on kogunud biograafi jaoks kokku mõtted, näojoonte muutumised ja sündmused. Nende kätetöö on kätketud kroonikatesse, mälestustesse, kirjavahetustesse ja skolionidesse. Sasisest kuhjast selekteerib biograaf välja selle, millest vormida kuju, mis ei sarnane mitte ühegi teisega. Pole oluline, et see sarnaneks sellega, mille kunagi lõi kõrgem jumal, peaasi, et see oleks ainukordne nagu igasugune looming.

Õnnetuseks on biograafid ennast tavaliselt pidanud ajaloolaseks. Ja nad on jätnud meid ilma imeväärsatest portreedest. Nad on arvanud, et meile võib huvi pakkuda üksnes suurmeeste elu. Kunsti lähenemine on teistsugune. Maalija silmis on Cranachi tehtud tundmatu mehe portree sama väärtuslik kui Erasmuse portree. Mitte Erasmuse nimi ei muuda seda pilti ainulaadseks. Biograafi kunst oleks anda vaese tundmatu näitleja elule sama palju kaalu kui Shakespeare'i elule. Madal loomusund paneb meid rõõmu tundma sellest, kui märkame Aleksandri büstil lühikest kaelalihast või Napoleoni portreel tukka. Naeratus Mona Lisa näol, kellest me midagi ei tea (see võib olla mehe nägu), mõjub salapärasemalt. Hokusai joonistatud grimass viib hoopis sügavate

mõtisklusteni. Kui prooviksime kätt kunstis, mida suurepäraselt valdasid Boswell ja Aubrey, ei tuleks üksikasjalikult kirjeldada sugugi mitte oma aja kõige tähtsamat suurvaimu või talletada minevikukuulsuste iseärasusi, vaid tuleks jutustada samasuguse hoolega inimeludest, mis on ainukordsed, olgu need siis jumalikud, harilikud või kriminaalsed.